

Jorink, E., *Het 'Boeck der natuere'. Nederlandse geleerden en de wonderen van Gods schepping 1575-1715* (Bewerkte dissertatie Groningen 2004, Leiden: Primavera Pers, 2006, 510 blz., ISBN 90 5997 027 6).

Dit fraai vormgegeven en van tientallen prachtige illustraties voorziene boek is de bewerkte uitgave van het proefschrift waarop de auteur in 2004 *cum laude* promoveerde aan de Rijksuniversiteit Groningen. Het is echter veel beter geschreven dan de gemiddelde dissertatie en getuigt van een bepaald indrukwekkende beheersing zowel van de secundaire literatuur als van de primaire bronnen. Jorink laat zien dat de oude metafoor van God als auteur van de natuur diep geworteld was in het bewustzijn van zeventiende-eeuwse geleerden, maar ernstig verwaarloosd is door historici, die in de regel slechts lippendienst bewijzen aan het besef dat pakweg van Scaliger tot Nieuwentijt de studie van de natuur in het verlengde lag van de studie van de Bijbel en van de klassieken. Wat Jorink interesseert, is de – zeer – geleidelijke verschuiving in de betekenis van de gedachte dat de natuur *gelezen* moet worden. Zijn speurtocht leidt zowel langs beroemde vorsers en verzamelaars als Swammerdam, Van Leeuwenhoek en Paludanus als langs de dikwijls nogal buitenissige exercities van humanisten als Scaliger, De Groot, Isaac Vossius en Isaac la Peyrère. Hele en halve cartesianen als Balthasar Bekker, Johannes de Mey en Stephan Blankaart passeren hier eveneens de revue, en steeds wijst Jorink er op hoe anachronistisch het is tradities als die van de professionele filologie te isoleren van het natuurhistorisch onderzoek uit deze tijd, en hoe misleidend de recente neiging kan zijn om het zogenaamde ‘rationalisme’ van Nederlandse cartesianen en spinozisten als de unieke factor aan te wijzen in het ontstaan van het moderne, ‘onttoverde’ wereldbeeld van de Verlichting.

In werkelijkheid, zo betoogt Jorink, bleef de bijbels-humanistische connotatie van veel ‘natuurwetenschappelijk’ onderzoek intact tot aan het doorbreken in het begin van de achttiende eeuw van Nieuwentijts fysico-theologie, zij het dat de beeldspraak van de natuur als een door God geschreven, tweede openbaring in de loop van de zeventiende eeuw wel onder druk kwam te staan. Niet alleen bleek de natuur veel rijker dan antieke bronnen deden vermoeden, bovendien bleken de resultaten van nieuw onderzoek naar bijvoorbeeld de beweging der hemellichamen strijdig met die oude teksten. De gereformeerde orthodoxie trachtte aanvankelijk bij monde van Voetius vast te houden aan een tamelijk kras literalisme, maar de wens om de Bijbel van kaft tot kaft letterlijk te nemen stuitte in de loop van de zeventiende eeuw op groeiend verzet. Het is een van Jorinks meer uitgesproken ambities deze ‘hermeneutische crisis’ nu eens niet hoofdzakelijk toe te schrijven aan de opkomst van de natuurwetenschap. De toenemende aandacht voor de vele plaatsen in de Bijbel waar het exegetisch principe van de accommodatie uitkomst bood, was in zijn ogen ook en vooral de uitkomst van een wezenlijk filologisch debat. Dat debat was in Jorinks ogen grotendeels autonoom, maar de verschuiving die het markeerde van een bijzondere fascinatie voor abnormale, omineuze fenomenen naar bewondering voor de meer alledaagse regelmaat waaruit Gods gratie zou spreken, was dubbelzinnig. Radicale cartesianen als Lodewijk Meyer en Spinoza schrapten de Bijbel eenvoudigweg als bron voor zinvol onderzoek naar de natuur, maar proto-fysico-theologen als de Zeeuwse predikant De Mey benadrukten al decennia vóór Nieuwentijts *Regt gebruik* (1715) de voorzienige hand van de Schepper

die juist uit de natuurlijke regelmaat van ook de minst aanzienlijke verschijnselen zou blijken.

Een sprekend voorbeeld van vroegmodern ontzag voor de wondere wereld van de natuur biedt de eigentijdse perceptie van insecten. De opkomst van de microscopie, in de jaren zestig van de zeventiende eeuw, zo geeft Jorink toe, heeft hier ongetwijfeld een belangrijke rol gespeeld. Maar hij wijst tevens op aanzienlijke, eerdere belangstelling voor insecten, geïnspireerd zowel door Plinius als door bijbelse passages en op een kennelijk typisch Nederlandse fascinatie voor met name de meest onooglijke details van de natuur: de bij, de rups, en het haft prikkelden de verbeelding, gaven aanleiding tot allegorische bespiegeling, en voorzagen niet in de laatste plaats in de behoefte gesticht te worden. De langzame verandering van deze zinnebeeldige lezing van het rijk der insecten in de overtuiging dat de natuur toch vooral een vindplaats was van Gods voorzienige ordening sloot goed aan bij de verschuivende opvattingen over kometen. Ook hier werd een brug geslagen naar de fysico-theologie, net zoals dat volgens Jorink gebeurde in de ontwikkeling ‘van rareiteitenverzameling tot naturalienkabinet.’ De literaire connotatie van waaruit liefhebbers op zoek gingen naar bizarre exotica maakte geleidelijk plaats voor het meer systematisch bijeen brengen van natuurlijke objecten. De zeventiende-eeuwse geschiedenis van het wonderboek wijst in dezelfde richting, waarmee eens te meer de noviteit van Nieuwentijts werk wordt gerelativeerd.

Maar dit boek heeft meer te bieden dan een nieuwe aanloop tot achttiende-eeuwse pogingen wetenschap en geloof in evenwicht te houden. Jorink betoogt bijvoorbeeld herhaaldelijk dat de geijkte tegenstelling tussen humanisten en natuurwetenschappers, alfa’s en bèta’s, toe is aan revisie. Wat hij aan het licht heeft gebracht over de combinatie van literaire en natuurwetenschappelijke activiteiten ten tijde van de Gouden Eeuw is zonder meer imponerend en doet verlangen naar zeer veel meer. Toch roept deze dissertatie ook vragen op. Zo is het nog maar de vraag of deze correctie van ingesleten clichés niet ook op gespannen voet staat met wat Jorink zelf betoogt over de autonomie van het filologisch ‘rationalisme’: juist indien het beeld van de ‘Two Cultures’ van C.P. Snow niet aansluit bij de zeventiende-eeuwse realiteit, is het nog maar de vraag of strikt filologische tendensen wel al zodanig geïdentificeerd kunnen worden. Indien humanisten inderdaad veel meer belangstelling aan de dag legden voor het onderzoek van de ‘bèta’s’ dan wij dikwijls geneigd zijn te accepteren, hoe zelfstandig waren de filologische overwegingen dan, die hen deed besluiten tot een meer liberale omgang met oude teksten? Was er niet een goede, ‘natuurwetenschappelijke’ aanleiding om het door Augustinus en Calvijn geijkte principe van accommodatie in stelling te brengen toen de tekst van de Bijbel begon te wringen? Dat Graevius en Bekker, bijvoorbeeld, óók niet wisten wat kometen waren, laat onverlet dat zij wel op zijn minst bereid waren wetenschappelijke inzichten te laten prevaleren boven Oudtestamentische. Zwaarwegend is deze kritiek niet. Vast staat in elk geval dat de zeventiende-eeuwse ideeëngeschiedenis met *Het Boeck der Nature* een standaardwerk rijker is.

Wiep van Bunge

Dlugaiczek, M., *Der Waffenstillstand (1609-1621) als Medienereignis. Politische Bildpropaganda in den Niederlanden* (Niederlande-Studien XXXIX; Münster, New York, München, Berlin: Waxmann, 2005, 378 + [56] blz., €49,90, ISBN 3 8309 1329 X).

In de vroegmoderne geschiedenis van oorlog en vrede in Europa heeft het Twaalfjarig Bestand van 1609 tussen Spanje en de opstandige Nederlanden een opvallende positie, alleen al door zijn lange duur. Voor tijdgenoten was er hierdoor immers voldoende gelegenheid om te reflecteren op de gemaakte afspraken. Schilders, graveurs en andere kunstenaars – al dan niet in opdracht van autoriteiten – konden in alle rust werken aan materiaal waarin de tijdelijke onderbreking van de strijd het centrale thema was. In het kader van haar promotieonderzoek analyseerde Martina Dlugaiczek, die momenteel werkzaam is bij het kunsthistorisch instituut van de Rheinisch-Westfälische Technische Hochschule te Aken, niet alleen tientallen prenten en schilderijen, maar ook (corresponderende) teksten en andere kunstuitingen, zoals liederen, munten en sculpturen. *Der Waffenstillstand* is de omgewerkte versie van haar in 2000 te Kassel verdedigde dissertatie. Geheel geactualiseerd is dit boek echter niet. Zo is de meest recente literatuur, bijvoorbeeld de publicaties van Ilja Veldman over Crispijn de Passe, onbenut gebleven.

Der Waffenstillstand is thematisch van opzet en bestaat uit een tekstgedeelte voorzien van een uitvoerige bibliografie, met vervolgens een catalogus van het besproken materiaal en een aantal illustraties. Na de inleiding en twee introducerende hoofdstukken over terminologie en historische context volgen zes hoofdstukken over de betekenis en ontwikkeling van relevante beeldtradities en personificaties van het verschijnsel wapenstilstand. Als het ging om oorlog en vrede waren de klassieke godheden Mars en Venus (en in mindere mate Minerva) altijd vanzelfsprekende en herkenbare persoonsverbeeldingen geweest. Maar hoe viel een onderbreking van de oorlog, waarvan het resultaat nog onbekend was, adequaat te typeren? Dlugaiczek toont aan dat kunstenaars tijdens de bestandsjaren creatief zijn omgegaan met deze vraag. Zij kwamen bijvoorbeeld met nieuwe voorstellingen van slapende oorlogsgoden met verzegelde zwaarden als attributen, triomfwagens bij het begin van het Bestand, stervende vrouwfiguren om aan te geven dat de wapenstilstand ook weer zou aflopen en bovenal personificaties die de tegenstelling tussen oorlog en vrede moesten verenigen. Aan de slapende Mars en de piramide (of obelisk), met bijvoorbeeld de spits in de wolken als zinnebeeld voor de wapenstilstand, worden liefst twee afzonderlijke hoofdstukken gewijd.

Het vijfde hoofdstuk is van speciale betekenis voor de noordelijke gewesten. Naarmate de Opstand voortduurde nam hier de behoefte tot het ontwikkelen van zelfstandige symbolen toe, zeker toen Spanje de Republiek *de facto* had erkend door onderhandelingen met haar aan te gaan. Hoewel op vele kunstwerken met de personificatie van Belgica nog steeds de eenheid van alle Nederlanden werd gesuggereerd, werkten de kunstenaars aan de zijde van de Opstand verder aan tekenen voor de Republiek die haar soevereiniteit konden beklemtonen. Men denke vooral aan de leeuw met pijlenbundel, de Nederlandse maagd, de vrijheidshoed en de Hollandse tuin die ook als pars pro toto voor de gehele Republiek gold. Dlugaiczeks intrigerende